

شرح رساله حقوق امام سجاد (ع)

محصل بحث این شد که به طور کلی حقوق انسان‌ها بر یکدیگر و حقوق خداوند بر انسان یا حق انسان بر خداوند، نیاز به منشأ دارد. علی‌رغم نظریاتی که درباره منشأ حقوق انسان ارائه شده، حق این است که همه حقوق ناشی از خداوند است. اینکه برخی انسان‌ها بر یکدیگر حقوقی دارند، منشأ این فقط خداست. اینکه انسان‌ها حقی بر خدا دارند، منشأ این هم خداست. ریشه اینکه منشأ این حقوق خداوند است را هم عرض کردیم و گفتیم می‌توان بر این مطلب برهان عقلی اقامه کرد؛ چون خداوند متعال مالک این عالم و انسان است و بر انسان و این عالم سلطنت دارد، لذا له آن یتصرف فی کل شیء فی العالم؛ می‌تواند در همه تصرف کند و لذا می‌تواند حقوقی را برای انسان‌ها قرار دهد.

دلیل نقلی بر نشأت همه حقوق از خداوند

علاوه بر برهانی که جلسه قبل ذکر شد، در بیانات خود ائمه معصومین (ع) نیز به صراحت این مطلب بیان شده است.

۱. قبلاً یک کلامی را از امام سجاد (ع) نقل کردیم که اصل الحقوق خداوند است و منه تتفرع سائر الحقوق؛ به صراحت این را بیان کرده‌اند که همه حقوق از خداوند ناشی می‌شود.

۲. امیرالمؤمنین (ع) نیز به این مطلب تصریح کرده‌اند و می‌فرماید: «وَ لَكِنَّهُ سُبْحَانَهُ جَعَلَ حَقَّهُ عَلَى الْعِبَادِ أَنْ يُطِيعُوهُ وَ جَعَلَ جَزَاءَهُمْ عَلَيْهِ مُضَاعَفَةَ الثَّوَابِ تَفَضُّلاً مِنْهُ وَ تَوْسَعاً بِمَا هُوَ مِنَ الْمَزِيدِ أَهْلُهُ». خداوند متعال حق خود بر بندگانش را اطاعت خود قرار داده است؛ این همان اولین حقی است که امام سجاد (ع) در رساله حقوق به آن اشاره کرده که إن شاء الله توضیح خواهیم داد. جزاء بندگان را دو برابر کرده است و اینکه پاداش و جزاء اطاعت بندگان را مضاعف کرده، تفضلاً و توسعاً است؛ یعنی از روی بخشندگی و به خاطر اینکه گشایشی در امور بندگان قرار دهد، خداوند این را به عنوان یک حق قرار داد.

بعد در ادامه می‌فرماید: «ثُمَّ جَعَلَ سُبْحَانَهُ مِنْ حُقُوقِهِ حُقُوقاً افترضها لبعض الناس على بعض». خداوند متعال از حقوق خودش یک حقوقی را فرض قرار داد بر بعضی از بندگان بر بعضی دیگر. بعد شروع می‌کند به برشمردن بعضی از این حقوق و می‌گوید: «وَ أَعْظَمُ مَا افترض سُبْحَانَهُ مِنْ تِلْكَ الْحُقُوقِ حَقُّ الْوَالِي عَلَى الرَّعِيَّةِ وَ حَقُّ الرَّعِيَّةِ عَلَى الْوَالِي». عجیب است که بزرگترین حقوقی که خداوند متعال برای مردم نسبت به یکدیگر قرار داده، حق والی بر رعیت و حق رعیت بر والی است. این حاکی از آن است که واقعاً مسأله مجتمع و جامعه، حاکمیت، هدایت امور و تمشیت امور مردم، چقدر در نظر اسلام و اهل بیت (ع) و به ویژه امیرالمؤمنین (ع) مهم بوده که بزرگترین حق انسان‌ها بر یکدیگر را این قرار داده؛ یعنی اگر بخواهیم حقوق انسان‌ها بشماریم، حقوق بسیاری است مثل حق پدر، مادر، همسایه، برادر. اما «وَ أَعْظَمُ مَا افترض سُبْحَانَهُ مِنْ تِلْكَ الْحُقُوقِ حَقُّ الْوَالِي عَلَى الرَّعِيَّةِ وَ حَقُّ الرَّعِيَّةِ عَلَى الْوَالِي». این را بعداً شرح می‌دهیم.

به هر حال در کلمات معصومین (ع) این مطلب که ما قبلاً بر آن برهان عقلی و فلسفی هم اقامه کردیم، به صراحت بیان شده که ریشه و منشأ همه حقوق، خداوند تبارک و تعالی است، اولاً و بالذات هیچ انسانی حق بر گردن دیگری ندارد؛ هیچ انسانی حقی بر خدا ندارد. اگر یک جایی انسان یک حقی پیدا می‌کند، استحقاق پاداش در برابر اطاعت خداوند پیدا می‌کند، این را

^۱ نهج البلاغه، خطبه ۲۰۷.

خودِ خدا عطا کرده و آن را قرار داده است. بعضی از امور مقداری نیاز به توضیح بیشتر دارد؛ حق انسان بر خدا قهراً خودِ خداوند تفضلاً و توسعاً قرار داده، پاداش و استحقاق پاداش؛ و حتی بیشتر از آن مقداری که استحقاق دارد.

ملاک جعل حق توسط خداوند برای انسان

اما برخی از حقوق مثل حق پدر و مادر، آنها را هم خدا قرار داده ولی آنها هم براساس یک قاعده و چهارچوب است. یعنی به واسطه عروض یک نسبت‌ها و رابطه‌هایی، یک حقوق خاصی پیدا می‌شود. مثلاً پدر و مادر، اسباب مادی پدید آمدن فرزند هستند؛ یعنی به این جهت که یک فاعلیتی در خلق این انسان دارند، یک حقی بر گردن او پیدا می‌کنند. در این میان گویا حق مادر یک اهمیت ویژه‌ای پیدا می‌کند. این به خاطر آن است که هم او را برای مدت نه ماه حمل کرده، در دوران کودکی شیر دادن، مراقبت، آن مقداری که نوعاً مادران از فرزندان نگهداری می‌کنند، پدران این چنین نیستند و این بعد هم ادامه می‌کند. چون مادر نسبت به فرزند یک فاعلیتی به این نحو پیدا می‌کند، خدا حقی ویژه برای او قرار داده است.

معلم همسایه، برادر، رحم و همه، ۵۱ حقی که إن شاء الله ذکر خواهیم کرد، شما می‌بینید که اینها همه به نوعی یک واسطه‌گری، فاعلیت، سببیت در یک امری از امور و در یک مرتبه‌ای از مراتب مربوط به آن شخص دارند و خداوند متعال بر اساس این تأثیرگذاری و فاعلیت، یک حقوقی را قرار داده است. پس منشأ همه حقوق خداوند است. خداوند متعال هم بی‌ضابطه حقی را قرار نداده است. حق خدا در چهارچوب قاعده است؛ قاعده‌ها گاهی عام و گاهی خاص‌اند. انسان نسبت به همه انسان‌های دیگر یک مسئولیت و حقی دارد. ولی تقریباً اکثریت قریب به اتفاق حقوق در چهارچوب یک ضابطه و قاعده قرار گرفته و محور مشترک همه این حقوق و رکن این قاعده، تأثیرگذاری است که انسان در مورد دیگران دارد. فاعلیتش، وساطتش، اینها با توجه به مراتب مختلف فاعلیت، پدید می‌آیند و لذا حقوق هم تعدادش و هم شدت و ضعفش متفاوت می‌شود.

«الحمد لله رب العالمین»